

особистість», «втеча від свободи» - виникли не у нас і не на нашому суспільному матеріалі, але уникнути їх суті не є можливим. Вивчення консервативних настроїв свідомості необхідне.

Соціальний консерватизм, за звичай, у нас асоціюється з бюрократичним апаратом. Поряд з ним існує «грунтовний» традиціоналізм, що критикує дійсні і апокрифічні недоліки сучасного життя, з точки зору патріархальної системи цінностей. Інколи консерватизм це прояв тимчасової політичної виснаженості, захисна реакція на нові заклики і темпи суспільного розвитку. Невміння їх розрізняти і знаходити адекватні способи нейтралізації певних явищ – здатні культивувати соціальний песимізм.

Компліментарно-раціоналістична модель людини, яка стала панівною у сучасній філософії, замовчує ірраційні риси суспільної та індивідуальної свідомості. Деякі стереотипи та ідеї, які пристосували для себе націоналістичні та шовіністичні індивіди, не піддаються *грунтовній* критиці, науковому осмисленню, що є небезпечно. Вирощені у тепличній атмосфері бюрократичного чиновництва, люди нерідко розгублюються в атмосфері масового мітингу. Різниця між публікою і натовпом мало кому відома, потрібен ґрунтовний соціально-політичний лікбез. Скорочувати і спрощувати гуманітарні дисципліни, на мій погляд, вкрай недалекоглядно, бо ніякого зиску у перспективі здорових, продуктивних взаємовідносин – суспільство не матиме. Є переконання, що поняття «суспільної інерції» повинно насторожити суспільні інститути, бо саме воно чітко і адекватно характеризує сучасні форми взаємодії людини і громади, і, по суті, є оціночним важелем у виробництві соціального, позитивно налаштованого суб'єкта для збереження суспільної рівноваги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Социологический энциклопедический словарь: На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / [Ред.-координатор Г.В.Осипов]; Ин-т соци-ально-политич. исслед. РАН: Ин-т социологии РАН. — М.: Издательская группа ИНФРА*М-НОРМА, 1998. — 480 с.
2. Матвеева Н. А. Социальная инерция. К определению понятия. — М., 2006.
3. Элиас Н. Общество индивидов. М., — 2001. — 330 с.

Шабанов М. О. – старший викладач кафедри політології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

УДК 323.21:572.027

НОМО TOTALITARICUS ЯК ФЕНОМЕН У РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Розвиток політичних процесів тісно пов'язаний з багатомірною антропологічною складовою. Феномен людини тоталітарної представляє науковий інтерес у контексті взаємодії елементів держави та громадянського суспільства. На сучасному етапі він залишається динамічним та відкритим до змін. Даний феномен представлений у політичному просторі на всіх можливих рівнях. Він ефективно впливає передусім на державу як базовий інститут сучасної політичної системи.

Ключові слова: людина тоталітарна, людина політична, антропологічна складова, політичний процес, політична участь, держава.

НОМО TOTALITARICUS КАК ФЕНОМЕН В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Развитие политических процессов тесно связано с многомерной антропологической составляющей. Феномен человека тоталитарного представляет научный интерес в контексте взаимодействия элементов государства и гражданского общества. На современном этапе он остается динамичным и открытым для изменений. Данный феномен представлен в политическом пространстве на всех возможных уровнях. Он эффективно влияет, прежде всего, на государство как базовый институт современной политической системы.

Ключевые слова: человек тоталитарный, человек политический, антропологическая составляющая, политический процесс, политическое участие, государство.

HOMO TOTALITARICUS AS A PHENOMENON IN THE DEVELOPMENT OF MODERN POLITICAL PROCESS

Political development is closely related to multidimensional anthropological component. The phenomenon of Man totalitarian has scientific interest in the context of the interaction of elements of the state and civil society. At the current stage, it is dynamic and open to change. This phenomenon is represented in the political arena at all possible levels. It is effectively influenced primarily by the state as a basic institution of modern political system..

Keywords: *human totalitarian, political man, anthropological component, the political process, political participation, the state.*

Актуальність наукового дослідження. Загалом аналітична робота у напрямку конкретизації проявів антропологічного впливу на політику здійснюється в межах соціально-філософського, політико-філософського, політико-психологічного та політико - біологічного дискурсів. У кожному висвітлюється свій сегмент знання даного феномену. Але тільки синтезувавши здобутки всіх поглядів можливо перенести проблематику з суто теоретичного до практичного виміру. Homo totalitaricus або «людина тоталітарна» у розвитку політичних процесів є особливим явищем, що не позбавлено динаміки та цілої низки ознак Homo politicus. Відокремлення «людини тоталітарної» як окремого типу людини політичної (homo politicus) є виваженим кроком. Іншим важливим кроком є розгляд людини тоталітарної як реального суб'єкта режиму розвитку сучасного політичного процесу. Можливість довести її існування поза тоталітарної політичної системи та обумовленість у існуванні останньої через спрямований специфічний вплив тоталітарних особистостей на всіх рівнях соціальної структури. Демократизація суспільства не можливе без врахування дії всіх аспектів впливу антропологічного фактору на політику. Особливо актуальною подібна проблематика є у перехідних суспільствах, де відсутнє чітке розуміння напрямку розвитку, а рівень політичної участі громадян зводиться до неофіційно регламентованих кланово-олігархічними структурами проявів.

Ступінь наукової розробленості проблематики. Розкриття феномену тоталітарної людини частково пов'язане з класичними науковими доробками К. Поппера, Ф. Хайєка, Х. Арндт, Р. Арона, Л. Мізеса, З. Бжезінського, М. Джиласа, М. С. Восленського, С. Кара - Мурзи та ін. Саме вони створюють необхідну теоретичну основу для подальшої розробки феномену. У розробці феномену homo totalitaricus значний внесок належить російським дослідникам К. С. Гаджиеву, Ю.В. Громико та Г. Почепцову, який зокрема концентрує увагу навколо символічної складової феномену [1]. На вітчизняних теренах дослідження людини тоталітарної та в цілому тоталітаризму є контекстним та пов'язане з історичними та етнокультурними аспектами. Погляд на роль тоталітарної людини у політичному процесі сконцентрований на конкретних персоналіях. Серед українських авторів у вивченні сукупності проявів феномену виділяються С. Кульчицький, А., Колодій, А. Трубайчук, В. Гадяцький, А. Романюк, А. Пашук та ін. Слід зазначити, що більшість як класичних, так і сучасних робіт не зачіпають політико – антропологічний контекст проблематики людини тоталітарної, віддаючи перевагу системним оцінкам або загальному політико – філософському огляду. Поширеним є аналіз проявів тоталітарного режиму та політико-культурних аспектів на вітчизняному російському чи загалом на пострадянському ґрунті. Дослідження за залишковим принципом, тобто фактично – гіпотетичних «залишків» політичної системи Радянського Союзу без спроби віднайти інваріантні та істотно глибші корені «тоталітарності» у сучасних політичних системах та процесах.

Мета наукового дослідження – розкриття сутності феномену людини тоталітарної в умовах сучасного суспільства та впливу, що він закономірно здійснює на розвиток сучасного політичного процесу.

Об'єктом дослідження є антропологічний аспект розвитку сучасного політичного процесу.

Предметом дослідження є суб'єктність феномену людини тоталітарної у розвитку політичного процесу.

Наукова новизна дослідження полягає у виведенні феномену homo totalitaricus у практичну політико-процесуальну площину розвитку.

Людина стикається з тоталітаризмом у різноманітних формах та проявах, зокрема – державним тоталітаризмом, суспільним тоталітаризмом, тоталітаризмом соціального оточення (середовища), особистісним тоталітаризмом тощо. В свою чергу тоталітарною вона стає за певних

умов, маючи при цьому специфічну схильність до особливої соціальної та політичної поведінки, остаточно вже на онтогенетичному рівні. На думку українського дослідника В. Гадяцького, викладеній у статті «Тоталітаризм на рівні особистості та його подолання», «людина тоталітарна не здатна до самопрограмування, програму їй диктує хтось інший: влада, начальник, обставини, інші люди» [2, с. 144]. Віктор Гадяцький зауважує: «Реальність сьогодення — містечковий неототалітаризм кланових структур» [2, с. 149]. При чому клановість як така супроводжується утвердженням неототалітарних корпорацій, що тотожні тоталітарній державі [2]. Самі ж політичні процеси як такі у державі розвиваються під фактичним керівництвом організацій, що за сутністю далекі від демократичних принципів у власних діях. Їх походження не завжди пов'язано з державою але завжди побудовано на певній ієрархії у відносинах між індивідами поза демократичними принципами. Автор підкреслює: «Тоталітарну людину формує антидемократичний соціум і вузько спрямована інформація, що призводить до нерозвиненості особистості як всебічної та цілісної, рефлексуючої та самопрограмуючої, що увібрала в себе культуру» [2, с. 154]. Російська дослідниця М. В. Єгунєва наголошує на тому, що на тоталітарну особистість безпосередній вплив здійснює передусім, так зване зовнішнє середовище, в цілому соціум, та саме вони визначають якості структури «тоталітарної особистості» [3]. Автор визначає спорідненість для особистості на сучасному етапі та навіть синонімічність самих понять «тоталітарна» й «політ коректна» чи «толерантна» через превалювання у такої особистості настанов конформізму [3]. Однак принципово конформізм є ланкою об'єднання - сполучення між політично-активними та політично-пасивними індивідами; явище політичного конформізму, на нашу думку, надає цілісність пірамідальному моноцентричному простору людини тоталітарної, що базується на чітких взаємовідносинах «володарювання - підкорення» а звідси можливим є пошук характерних антропологічних чинників розвитку політичних процесів у загальному вигляді. Для держави така людина є пластичною складовою, що втратила певний рівень власної індивідуальності, замінивши індивідуальні цілі на колективні. До такого стану вона може прийти через владу. В свою чергу колектив є квазіособистість, яка сама потребує керівництва лідера – вождя [4]. Тобто поєднання харизматичний лідер - декласований активіст стає найбільш дієвим у політичному процесі. Відсутність на пострадянському просторі чіткої класової структури сприяє впровадженню такого співвідношення у реальну політику.

В сучасному демократичному суспільстві вказаний феномен проявляється на різноманітних рівнях соціальної структури. Варіативність у положенні такого індивіда обумовлює аспекти розгляду. Найбільше поширення у сучасному політичному процесі знаходить найнижча ступінь - на рівні елементарної політичної активності громадянина держави заради реалізації власних цілей та ідеалів. Феномен політичного активіста знаходить власне поєднання з соціальними умовами існування, які визначаються середовищем тоталітарного режиму. Загалом людина тоталітарна спрямовується певним чином ідеологією та існує в межах штучного середовища [3]. Це є важливим фактором її впливу на політичний процес. Російський дослідник К. С. Гаджієв відзначає, що власне ареал поширення такого типу людини зовсім не обмежується нижчими і навіть середніми поверхами соціальної ієрархії. Більш того, існуюча тоталітарна система створює оптимальні умови для росту до вищих рівнів влади та авторитету в межах [3]. Homo totalitaricus виступає в якості амальгами досить специфічних характеристик, серед яких, зокрема, - обожнювання рекордів і середньої продуктивності; революційної героїки, героєшанування, посередності, сліпої віри, крайнього цинізму, вождізму, конформізму та, як прогнозований результат, вже в антропологічному вимірі - людини-функції [3]. Побудова аналізу навколо проблематики людини – функції надає нам змогу оцінити реальне значення такого феномену та політичних процесів, що нею продукуються. У більш демократичному середовищі простір тоталітарного впливу звужується до розмірів певної групи, секти, окремої політичної партії чи руху. Тобто феномен зазнає лише утисків у території але при цьому стабільно існує у політичному процесі. Дещо окремо стоїть проблематика ролі «тоталітарної еліти». Передусім справа стосується управлінських якостей представників еліти та їх здатності до «переходу» від одних координат у розвитку політичних процесів до інших, часто протилежних. Автентичність змін, що відбуваються при цьому надає ґрунт для базових досліджень. Так, досить неординарною є трансформація «радянського управління» у «демократичного керівника» у модернізованих політичних системах окремих країн СНД, хоча пріоритети людини як суб'єкта демократичних перетворень зосереджуються навколо відносин політичного ринку на постійній основі. Об'єднуючим елементом для представників політичної еліти та звичайних «людей - функцій» у приналежності до homo totalitaricus сьогодні є чинник зовнішньої небезпеки, що виражається у пошуку «ворогів»

передусім у особі політичних опонентів та інколи ворогів поза кордонами держави. Дієвою є оцінка проявів людини тоталітарної через призму влади та широкого спектру владних відносин. Феномен політичної влади здатний існувати стандартно або навіть переживати свої вищі прояви у державній владі. Не завжди логічним результатом подібного є демократичні свободи, в той же самий час вищі прояви закономірно не завжди характеризуються обмеженнями політичної свободи, репресіями і т. д. У вітчизняній практиці показовим є приклад системи влади, яка складалася в історично різні періоди існування Радянського Союзу внаслідок того, що: по-перше, радянська державність носила спочатку експериментальний характер; по-друге, закономірно мало місце вироблення власних шляхів реалізації влади як державної, так і політичної; по-третє, - продукування особливого політико-антропологічного типу *Homo totalitaricus* - *Homo soveticus*, який формально був підтверджений радянською конституцією та уявляв собою надрегіональний та надетнічний інтегративний феномен. Так, на думку Попова А. А., Проскуровської І. Д., викладеної у статті «Практики розширення можливостей в інституційно – антропологічній перспективі» людина у політичній дійсності не є емпіричним суб'єктом, а уявляє собою особливий соціальний інститут. Слід відмітити, що він складається історично та закономірно є «сукупністю соціокультурних практик», які в свою чергу створюють й підтримують ті або інші форми свідомості та типи особистісної організації [6]. Принциповим є те, що соціально-антропологічні структури радянського суспільства формувалися навколо великих технологічних систем, що мали не тільки виробничі але й розподільчі функції. Домінуючим став вплив таких організацій як трудовий колектив, партійні, комсомольські й профспілкові організації. В свою чергу Громико Ю. В. у роботі «Інституціонізм й антропотехніка» констатує - подібні тенденції сприяли антропологічній катастрофі через відмирання на соціально - генетичному рівні цілого ряду ключових антропологем. До них автор відносить зокрема - сумління, волю, відповідальність, самосвідомість тощо [7]. Загалом мало місце формування типу, що пізніше знайшов вираження вже у сучасному «політичному ринку». Фактичне підтвердження існування цього політико-антропологічного типу, на наш погляд, це тривалий посттоталітарний період, який пройшли держави колишнього СРСР. Тобто тривалий перехідний період, де власне тривалість обумовлена закріпленням відповідних цінностей та положенням людей, що їх сповідують та втілюють у життя. Проте мова в даному випадку, на нашу думку, полягає не тільки в руйнуванні і перетворення норм політичної культури радянської людини, але й, насамперед, у складності зміни деяких його важливих характеристик, які знаходяться в прямому зв'язку з розвитком політичних процесів. Знаходимо виправданим перерахування наступних: 1) фактичної системної замкнутості, що спровокувала в свою чергу особливу замкнутість радянської людини; 2) потреба в постійній підтримці партії як керуючої та направляючої сили. Вже Моріс Дюверже виокремлював активіста-радикала та члена комуністичної партії, вказуючи при цьому на особливу природу належності їх до власних політичних сил, тобто безпосередньо і до політичних процесів різного масштабу [8]. Якщо перший тип радикала фактично займається політичною діяльністю періодично, то характерною особливістю активіста комуністичної партії є акумулювання у ньому тотального духовного та матеріального впливу партії [8]. Сучасний партійний активіст - радикал будь – якого ідеологічного спрямування фактично, з однієї сторони, – розвиває демократичний процес у перехідних суспільствах, а з іншого, за умови посилення впливу власної політичної сили, – створює перепони на шляху цього розвитку. Ця парадоксальна ситуація підтверджується подіями на пострадянському просторі – на теренах України, Росії, Білорусії тощо. Наступна, третя характеристика, – у СРСР було сформовано особливий політичний простір зі своїми законами та об'єктивними закономірностями. Та, наостанок, четверта, - централізація — політичний процес, на основі якого формується централізм як управлінська політична система із властивими їй вертикальною структурою її субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі. Важливим є конкретний склад кадрів подібної системи. На наш погляд, треба враховувати ідеальне середовище для їх виділення. В якості нього може виступати радянська централізована політична система. Саме вона створила сприятливі умови для актуалізації проблеми тоталітарності у політичному процесі на вітчизняних теренах відходу від неї за умови етатизації соціально – культурного середовища. Сучасні дослідники приділяють достатньо уваги розвитку політичних процесів в бувших республіках єдиної радянської політичної системи та держави. В більшості випадків у політико-антропологічному напрямку дослідження стосуються феномену людини політичної частково як соціокультурного або політико-культурного феномену, тобто не враховуються елементи його політико-процесуальної активності. Зокрема Юрій Левада взагалі відмічає факт відсутності людини політичної за радянський період, пояснюючи це надмірною ідеологізацією суспільства. Інтерес політичних антропологів пояснюється широким спектром представлених в цих державах і політичних системах політико-

антропологічних феноменів автентичних етнічних, релігійних та політичних реалій, і в свою чергу, вкоріненим тут у період комуністичного панування [9]. У зв'язку з цим особливу зацікавленість представляють процеси, які синтезують феномени первинні і вторинні в природному взаємозв'язку із сучасними реаліями. Першість у визначенні такого політико-антропологічного феномену як влада в Радянському Союзі належить, на наш погляд, ні представникам традиційної політичної науки, а так само фахівцям в області політико-потестарної етнографії, а більш сутнісному погляду політичної філософії. Відомий російський соціальний мислитель і філософ О. О. Зинов'єв констатував наявність у складній системі влади СРСР - влади другого рівня або надвлади [10]. Основними апріорними характеристиками даного виключно політико - антропологічного феномена в межах тоталітарного режиму згідно Зинов'єву виступають: 1) волюнтаризм, 2) наявність обмеженого (точніше - замкненого) ближнього кола владних функціонерів при конкретному «офіційному» володарі; 3) нетрадиційні шляхи прийняття рішень та їх реалізації, що в свою чергу потребує посилення неформальних або тіншових зв'язків на противагу формальним або відкритим [10]. Зинов'єв виокремлює два типи надвлади – сталінський, «що стоїть над партійним апаратом» та брежнєвський, «складаючий частину партійного апарату»[10]. Відмічається тотожність даних типів влади слідуючим типам керівництва: «Сталінський й брежнєвський типи керівництва й апарату надвлади суть варіації в межах комуністичної влади» [10, с.328]. На думку О. О. Зинов'єва інститут надвлади не являється не тільки виборним, але й взагалі узаконеним. Фактично він складається завдяки достатньо великій кількості людей, котрі мають особливі ознаки [10]. Необхідно навести, на наш погляд, найбільш характерні з них, тобто високий соціальний статус, що надає незалежність від державної влади, політичної та економічної кон'юнктури, регулярне відтворення їх, в значній мірі спадкування свого статусу, вплив на правлячі кола і привілейовані шари соціуму [10]. Система комуністичної влади першої в світі комуністичної держави легко проявляє свої політико-антропологічні основи, своє архаїчне коріння. Джерело влади не є цілком прихованим й піддається сприйняттю, тобто існує своєрідна тотожність влади. Влада в Радянській державі асоціюється з її головою, єдиною партією, органами державної безпеки та органами правопорядку, армією і т. д. Тобто помилки у антропологічному вимірі надвлади принципово не може бути. Принципово не можливою є помилка і щодо ролі її носіїв загалом у політичному процесі. З великою ступінню ймовірності вони завжди виділяються на загальному фоні. Окремо розглядаючи проблематику відтворення відмічаємо, що подібні суб'єкти надвлади у політичному процесі завжди залишають не лише певний слід власного впливу, а й породжують наступників. Кожен наступник відтворює частину відносин, що були раніше та перейшли йому в спадок але й також вносить у політичний процес свій індивідуальний «внесок». Розвиток політичних процесів у політичній системі Радянського Союзу відбувався за подібною схемою політичного наступництва. Характерною рисою подібної передачі в межах недемократичної системи, на наш погляд, є запрограмований відхід з кожним новим представником надвлади від принципів розвитку, що були офіційно прийняті та узгоджені раніше. Кожен носій влади та надвлади самоідентифікується та часто ідентифікується оточенням як суб'єкт-носії інноваційної політики в тій чи іншій мірі. Це визначається передусім кількістю років, що були витрачені на політичну кар'єру та особливістю оточення так званого «ближнього кола». Так автор роботи «Номенклатура» М. С. Восленський приділяє розгляду комплексу особливостей правлячого в СРСР прошарку досить велику увагу. Саме це прошарок суспільства здійснює «політичне керівництво суспільством» [11]. Він підкреслює той факт, що кожний управлінець («номенклатурник») має власний простір за який і відповідає – певну «ділянку володарювання» [11]. Владні відносини подібні до середньовічних, а саме, «сюзерен – васал», та є фактично домінуючими у радянській системі. Восленський підкреслює пріоритет влади перед власністю у подібній системі відносин. Для кожного управлінця влада – є самоціллю, змінюється лише позиціонування себе у ній та зовнішня атрибутика. Радянська номенклатура існувала у зовнішньому стилі «бюрократичного напівмодерну»[11]. Представник сучасної «демократичної» номенклатури, беручи участь у політичних процесах в державі орієнтується на власний баланс між владою та отриманою власністю або власністю та отриманою у результаті перетворень владою. «Тоталітарність» подібного homo politicus визначається з одного боку лояльністю до існуючого політичного ладу, а з іншого у прагненні до кардинальних змін у системі. Це викликано необхідністю різкої зміни власного політичного статусу та ролі. «Інша» система фактично надає змогу до блискавичного кар'єрного росту. Дане перетворення зокрема забезпечується подвійними стандартами у поведінці – з однієї сторони як державного службовця а з іншої – як представника корпоративних чи партійних інтересів. Постає чиновника – бюрократа, що має загалом тоталітарну спрямованість, проявляється у виборчому процесі використання адміністративного

ресурсу. Умовою успішних перетворень та успішного реформування є факт подібності лідера та оточення. У сучасному політикумі про подібну тотожність можна говорити лише з огляду на цілу низку поправок різного характеру: 1) менталітет того чи іншого людського співтовариства (народу, нації) сьогодні обмежена рамками глобалізаційних політичних процесів, вимушена заангажованість влади при зовнішньої відкритості - необхідність дотримуватися, відповідатиме демократичним нормам, бути «демократичною владою» в очах світової спільноти приводить до крайнього формалізму. Необхідно відзначити у зв'язку з цим, що сучасні представники влади, які позиціонують себе демократами і часто сприймаються як такі окремими соціальними верствами проявляють більше жорсткості у реальних політичних діях та рішеннях, ніж авторитарні лідери минулого внаслідок величезного розгалуження і тиску на них неформальних зв'язків з бізнес групами, олігархічними кланами та окремими представниками явища так званого великого бізнесу. Можна констатувати те, що, крім того, у подібних випадках існує і конкретні асоціації, серед політичної еліти інспіруючі прихід того чи іншого політика та оволодіння конкретними важелями тиску. Феномен політичної влади в антропологічному вимірі в політико-процесуальній площині розвитку знаходить, як нам здається вираз у сенсі формоутворення незалежної держави. Тут існує кілька інтерпретацій. Найбільш примітним є розгляд суверенної влади в контексті природно-соціальної взаємозв'язку більшість-меншість. Неминучий в даному конкретному випадку і класовий погляд на людину влади, розвиток політичних процесів. Опора на цілий соціальний клас - є головна умова утримання суверенної влади і передачі її. Проте подібний союз і опора так само не є інваріантом в плані проектування його на політичні процеси і політичну дію як таку. У даному контексті на наш погляд цікавою для розгляду є робота Жерара Мере «Принцип суверенітету: історія та основи нової влади». Автор робить достатньою мірою специфічний акцент на антропологічні підстави політики і влади через поняття суверенітету. Тобто він підкреслює той факт, що суверенітет держави природно виникає з уявлень про автономність самого індивіда в його безпосередньому бутті, тобто «постулат вільного суб'єкта й хазяїна самого себе – це початковий антропологічний постулат новітньої політики» [12, с.146]. Цей постулат первинний за всіма параметрами, тим більше, що зачіпає, у тому числі й владні відносини. Можливо інтерпретувати цю сентенцію як розгляд політичної влади - своєрідної речі в собі. Вона є особливою індивідуальною рисою людини політичної у її природній реалізації та інтенсифікує відповідно рух від індивіда до суверенної держави. Людина спирається на державу, держава знаходить опору в людині. Ми вважаємо, що розвиток основних політичних процесів проходить в контексті даного взаємозв'язку, порушення його призводить до продукування ситуації загального регресу, надлому, нестабільності, що має негативний характер. Причини: будь-яке державне формування, по перше - результат спадкоємності, похідної від додержавних і ранньодержавних форм, по-друге, результат спрямованості конкретного людського впливу. У зв'язку з цим виняткове значення мають різні етнокультурні тенденції в розвитку. Вони безумовно знаходять поєднання із сутнісними характеристиками людини тоталітарної: «Бажання і потреба - ось ті дві пристрасті, які складають Homo politicus» [12, с.148]. Людина тоталітарна спрямована на ескалацію сили та насилля як таких. На це її спрямовую перш за все власна ідеологія. Необхідно врахувати також, що і в цивілізованому суспільстві сила залишається визначною ієрархічною ознакою, в свою чергу знищення традиційної моралі та релігії природно підвищує ступінь інстинктивної поведінки особливо у нижчих менш цивілізованих соціальних класів [13]. Вони реалізуються через екстраполяцію на державу у власній природній потенції, тобто крім всього іншого, присутній динамізм соціально-політичного взаємозв'язку. Ми маємо зробити висновок – відсутність подібної екстраполяції закономірно призведе до радикальної індивідуалізації, котра, в тому числі, може знаходити вираження в такому явищі як космополітизм, і держава, яка потребує у ній (екстраполяції) як в повітрі, буде відмирати. Першочерговим кроком в даному разі є відтворення архії як протиставлення радикально-гуманізованому анархічному початку у сучасних політичних процесах, що мають досить різноманітні за походженням джерела-витоки. Виходячи з вищезазначених положень слід підкреслити, що розвиток державотворчих політичних процесів є одним з пріоритетних напрямків реалізації антропологічних чинників. Феномен людини тоталітарної є максимально наближеним до держави як базового інституту політичної системи за умови відповідних соціальних умов. Спорідненість із державою позитивно впливає на розвиток останньої. При чому даний політичний розвиток ми розуміємо у максимально широкому діапазоні.

Людина тоталітарна – не суто політичний феномен. Він подається як всеохоплюючий та на практиці безумовно охоплює більшість сфер життєдіяльності (часто є фрагментарно присутнім,

виходячи в тому числі з цінності самої сфери), хоча беззаперечно домінуючим є - у соціально – культурній. Отже, слід зазначити, що феномен людини тоталітарної присутній у розвитку сучасних політичних процесів. Часто він проявляє себе у формі протестної активності у розвитку революційних процесів, більшість з яких як результат продукують лише збільшення тенденцій до тотального контролю над соціальною системою взагалі та політичною системою зокрема з боку державних органів. Залишається відкритим питання дії представників тіньових центрів влади та впливу, що є притаманним передусім для суспільств з яскраво вираженим «тоталітарним синдромом», нестабільних перехідних систем, які постійно потребують штучного втручання ззовні. До homo totalitaricus в подібному середовищі слід віднести представників правлячої верхівки та бюрократичного апарату як найбільш статичних інституційних формувань, які відтворюють політичні відносини за «традицією» та з урахуванням конкретних міжособистісних зв'язків. Тоталітарна людина сьогодні не є цілком тотожною масовій. Вона скоріше загалом схильна до інтеграції заради виживання. У сучасних умовах вона потенційно має схильність до відтворення себе у невеликих за чисельністю групах однодумців, які можна оцінювати як автономні, радикальні у політичних поглядах, революційні за настроями та, часто, – маргінальні по відношенню до існуючого демократичного ладу. Хоча приналежність до політичних маргіналів у даному випадку не є загальною характеристикою. Подібні групи та їх представники сприяють процесам демократизації, в тому числі, перехідних суспільств. Вони є реальною опозиційною силою; по – друге, концентрують власну увагу навколо переважно соціально-політичного, етнокультурного, етнополітичного та політико – релігійного спектру проблем, що в більшості реально існують та присутні у повсякденному житті певних прошарків населення. Як консервативно налаштовані, вони протистоять різноманітним девіаціям у політичній поведінці та самовираженні. Демократичний виборчий процес для представників даного типу не має вирішального значення оскільки не дає їм за нормальних умов змоги зайняти місце у владі через суттєві законодавчі перепони та відсутність підтримки у суспільстві. Кризові умови у соціально – політичній сфері навпаки надають людині тоталітарній можливість для політичної самореалізації та поширення простору власного впливу. Крім того, стає можливим активно поширювати ціннісні орієнтири, що не збігаються з демократичними. Дослідження феномену людини тоталітарної має не тільки суто теоретичну, але й практичну цінність. Його результати можуть використовуватися при аналізі та оцінці процесів демократизації у сучасних перехідних суспільствах, участі у них окремих політичних лідерів, еліти та пересічних громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Почепцов Георгий. Тоталитарный человек: Очерки тоталитарного символизма и мифологии / Георгий Почепцов. — К. : Глобус, 1994. — 152 с.
2. Гадяцький В. Тоталітаризм на рівні особистості та його подолання / Віктор Гадяцький // Філософія освіти. № 1-2 (8). 2009 [Електронний ресурс].—Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/philedu/2009_1_2/12.pd..
3. Егунова, М.В. Онтологические аспекты тоталитарной личности (опыт философского анализа) : Автореферат канд. диссер. / М.В. Егунова. — ГОУ ВПО "Оренбургский государственный университет".—Оренбург, 2010.—22 с.
4. Сохань И. В. Антикультура тоталитарности / И. В. Сохань [Электронный ресурс].—Режим доступа: http://sbiblio.com/biblio/archive/suhan_anti 2006.
5. Гаджиев К.С. Тоталитаризм как феномен 20 века./ К.С. Гаджиев // Вопросы философии. 1992г., №2
6. Попов А.А., Проскуровская И.Д. Практики расширения возможностей в институционально-антропологической перспективе // Архэ. Культуротехнический альманах. Выпуск 4. Гуманитарная Россия: координаты становления. Томск: Дельтаплан, 2003. С. 30-37.
7. Громыко Ю. В. Институционализм и антропотехника / Ю. В. Громыко //Стыки — 2. [Электронный ресурс].—Режим доступа: <http://mmk-mission.ru/joint6.html> 1998
8. Дюверже М. Политические партии / Морис Дюверже /пер. с франц.—М.: Академический Проект, 2000.—538 с.—(Серия "Концепции")
9. Левада Ю. Человек политический: сцена и роли переходного периода / Юрий Левада // От мнения к пониманию. Социологические очерки 1993-000. — Москва. Московская школа политических исследований, 2000. — 574 с.[Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.levada.ru/levadabook/08.doc>.

© С. Щудло, П. Длугош

10. Зиновьев А. А. Кризис коммунизма / А. А. Зиновьев // Коммунизм как реальность. — М.: Центрполиграф. 1994. — 495 с.
11. Восленский М. С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М. С. Восленский. — М., 1991
12. Мере Ж. Принцип суверенитету: історія та основи нової влади / Жерар Мере / [перекл. з французької Л. Кононовича]. — Львів: Кальварія, 2003. — 216 с.
13. Чалидзе В. Иерархический человек / В. Чалидзе. — М., 1991. С. 39.

Світлана Щудло – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Пьотр Длугош (Piotr Długosz) – доктор, ад'юнкт кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Жешувського університету (Республіка Польща).

УДК 316.74

ОЦІНКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

У статті проведено порівняльний аналіз функціонування системи освіти України та Польщі. Розглядаються макропоказники, що характеризують освіту обох країн. Стаття базується на емпірико-соціологічних результатах Європейського соціального дослідження. Кореляційний аналіз даних опитування у Польщі та Україні дав змогу виявити чинники, що впливають на оцінку системи освіти. Нами доведено, що найбільшою мірою оцінка системи освіти у досліджуваних країнах пов'язується з довірою суспільства до соціальних інститутів.

Ключові слова: освіта, вища освіта, соціальний інститут, європейське соціальне дослідження.

ОЦЕНКА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ И ПОЛЬШЕ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

В статье проведен сравнительный анализ функционирования системы образования в Украине и Польше. Рассматриваются макропоказатели, характеризующие образование обеих стран. Статья базируется на эмпирико-социологических результатах Европейского социального исследования. Корреляционный анализ данных опроса в Польше и Украине позволил выявить факторы, влияющие на оценку системы образования. Нами доказано, что в наибольшей степени оценка системы образования в исследуемых странах связывается с доверием общества к социальным институтам.

Ключевые слова: образование, высшее образование, социальный институт, Европейское социальное исследование.

ASSESSMENT OF FUNCTIONING OF EDUCATION IN UKRAINE AND POLAND: SOCIOLOGICAL CONTEXT

This article presents a comparative analysis of the functioning of the education system in Ukraine and Poland. We consider the macroeconomic indicators that characterize education in both countries. This article is based on empirical and sociological results of the European Social Survey. Correlation analysis of the survey data in Poland and Ukraine revealed the factors influencing the assessment of the education system. It was proved that most evaluation of the education system in the studied countries correlates with public confidence in social institutions.

Keywords: education, higher education, social institution, European Social Survey.

Постановка проблеми. В епоху формування «суспільства знань» освіта набуває все більшого значення. Для кожної держави розвиток сфери освіти переходить до розряду пріоритетних. На початку ХХІ ст. стає цілком очевидним, – не лише теоретично, а й з реального досвіду, – що стан та динаміка розвитку освіти визначатиме траєкторію подальшого розвитку держави. Все чіткіше усвідомлюється, що знання – це той невичерпний ресурс, який може стати основним фактором розвитку сучасного етапу людської цивілізації та впливати на майбутнє. Від знань залежить не лише економічне зростання, рівень добробуту суспільства, але і якість життя загалом. Е. Тоффлер зазначає,